

EVİRİMCİ YAKLAŞIMIN YENİDEN DEĞER KAZANMASI

Altan ESERPEK *

Sosyal değişme, sosyolojinin en çok ilgi duyulan bir inceleme alanıdır. İnsanlığın kökeni, günümüze kadar geçirdiği evreler ve geleceği sosyologların zihnini daima meşgul edegelmiştir. Ancak sosyolojinin yeni bir bilim olması kadar, sosyologlar arasındaki iletişim noksanlığı nedeniyle süregelen kavram kargaşası, sosyal değişme ile ilgili yaklaşımlarda görülen farklılıklarla sonuçlanmaktadır.

Bununla beraber sosyolojinin bağımsız bir bilim olarak gelişmesinin özellikle ilk dönemlerinde, Darwin'in evrim teorisinin ve Tarih Felsefesinin de etkisiyle sosyologlar, öncelikle felsefi nitelikteki gelişme sorunlarıyla ilgili sorulara cevap arama yönünde motive olmuş ve böylece değişme olgusunu evrimci yaklaşımla açıklama girişimleri yoğunlaşmıştır.

Zamanla evrimci yaklaşıma, tek yönlü açıklamaları ve determinist niteliği nedeniyle yöneltilen eleştiriler artmış ve evrimci görüş önemini bir ölçüde kaybetmiş ve yerini giderek yaygınlaşan, çoğunlukla endüstrileşme ve yapısal uyumsuzlukların sonucu olan değişmelerle ilgili model geliştirme girişimlerine bırakmıştır.

Ancak, küçük boy değişme modellerinin insanlığın geçmiş ve geleceği ile ilgili felsefi merakı tatmin etmede yetersiz kalması sonucu, evrimci görüş yeniden değer kazanmıştır.

Bu makalede yeni evrimci yaklaşımın temsilcilerinden Lenski'nin görüşü özetlenerek, sosyolojik teoriye katkılarını açısından tartışılacaktır.

GİRİŞ

"Evrim" fikrinin çoğunlukla Darwin'in teorisinden kaynaklandığı sanılmaktadır. Ancak yaygın olan bu kanının aksine (1) doğada ve toplumda meydana gelen değişmelere ilgi Darwin'den çok öncelere gitmektedir. Örneğin Aristo doğa'yı inceleme konusu olarak ele almış ve onun düzenli bir değişme ilkesi ile temsil edildiğini ileri sürmüştür. Sürekli ve düzenli bir değişmeden söz eden Aristo'ya göre doğadaki diğer şeyler gibi devlet de gelişmesinde belirli aşamalardan geçmektedir (2).

Bununla beraber 17. ve 18. yüzyıllardan itibaren toplumlarda meydana gelen hızlı değişmeleri açıklamak amacıyla ortaya çıkan evrimci yaklaşımların Darwin'in teorisinden geniş ölçüde etkilendiği yadsınamaz. Özellikle doğal

* X Prof. Dr. Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

- (1) K.Block, "Theories of Progress, Development, Evolution" A History of Sociological Analysis, Ed. by Bottomore and Nisbet, Heinemann, 1979.
- (2) K.Bock, A.G.E.

ayıklama sonucu çevreye en iyi uyum sağlayanların yaşaması suretiyle organizmanın evrimleşmesi fikri toplumların evrimi ile ilgili yaklaşımların da hareket noktasını oluşturmuştur.

19.yüzyıl ürünü olan sosyolojinin gelişmesinde toplumlardaki hızlı değişmelerin ve ilişkin entellektüel çalışmaların önemli rol oynadığı görülmektedir. Bu nedenle sosyolojinin en verimli çalışma alanının 'değişme' olduğunu söylemek bir abartma değildir. Çalışma konusu doğrudan değişme olmayan sosyologlar bile dolaylı bir biçimde bu sürece değinmek zorunda kalmaktadırlar. Yaşayan bir varlık olarak toplum sürekli bir değişme süreci içindedir ve bu gerçeği gözönüne almadan yapılan açıklamalar eksik kalmaya mahkumdur.

Ancak değişmenin nedenleri ve yönü ile ilgili açıklamalar ve yaklaşımlar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Yaklaşım farklılıkları değişik açılardan çeşitli biçimlerde kategorileştirilebilir.

1.Değişmenin yönü ile ilgili yaklaşım farklılıkları:

- 1.1.Tek yönlü gelişimci yaklaşımlar
- 1.2.Dönemsel değişme teorileri

Bu yaklaşımlardan ilki genellikle evrimci açıklamalarda ifadesini bulmaktadır. Evrimci açıklamaların odak noktasını toplumların sürekli olarak gelişme yönünde değiştikleri görüşü oluşturmaktadır.

İkinci yaklaşımın temsilcileri ise toplumların gelişmeleri kadar, duraklama ve gerilemelerinin de sözkonusu olduğunu, gelişmiş bir toplumun zamanla belirli niteliklerini kaybederek gerilediğini ve belirleyici faktörler çerçevesinde değişimin yönüne ilişkin farklı eğriler elde edilebileceğini ileri sürmektedirler (3).

2.Değişmenin kapsamına ilişkin yaklaşım farklılıkları:

- 2.1.Evrensel ve uzun vadeli gelişme teorileri
- 2.2.Kurumsal ve kısa dönemli değişme modelleri

Bu yaklaşımlardan ilki tüm insanlığın evrim aşamalarını saptamaya yönelik çabaları içermektedir ve evrimi milyonlarca yılı kapsayan bir zaman kesiti içinde düşünmeyi gerektirmektedir.

İkinci yaklaşımı benimseyenler ise öncelikle endüstrileşmenin sonucu olan sınırlandırılmış bir zaman kesiti içindeki, çoğunlukla da toplumun bir kurumu veya yönünde yer alan değişmelerle ilgilidirler.

3.Değişmeyi etkileyen faktörler açısından yaklaşım farklılıkları:

- 3.1.İçsel faktörlere ağırlık veren yaklaşımlar
- 3.2.Dışsal faktörlere ağırlık veren yaklaşımlar

-
- (3) L.A. Coser, Masters of Sociological Thought, Harcovrt Brace Jovanoich, INC, 1971, s.396.
 P.A. Sorokin, Contemporary Sociological Theories, Harper and Row Publication, 1964, s.25-32.
 P.A. Sorokin, Social and Cultural Mobility, Collier-Macmillan Ltd., 1964, s.549-550, 601-633

Başlıca iki grupta toplanan değişme nedenlerinden ilkinin benimseyen teorisyenler bir toplumun kendi iç dinamikleri sonucu değiştiğini ileri sürmektedirler. Bu tür bir denge modeli öncelikle fonksiyonalistler tarafından temsil edilmektedir. (4).

İkinci yaklaşım temsilcileri toplumun iç dinamikleri sonucu değiştiği görüşüne karşı çıkmaktadırlar. İkinci görüşü benimseyenler sosyal sistemlerin çevresel faktörlere uyum sağlama yönünde değiştiğini savunmaktadırlar (5).

4. Değişmede tekdüzelik ve genelleme sorunu açısından ortaya çıkan farklılıklar:

4.1. Tek faktöre indirgeyerek değişme ile ilgili genelleme yapma eğilimi

4.2. Değişmeyi çok faktörle açıklayarak tekdüzeliklerle ilgili genellemeleri sınıflandırma eğilimi

Çoğunlukla evrimci yaklaşımı benimseyenler değişmeyi tek faktörle açıklama ve bu yönde genelleme yapma eğilimindedirler (6).

-
- (4) W.E. Moore, Social Change, Prentice-Hall, Inc., 1963, s.16-20, 25-26, 63-65, 83-85.
A.D. Smith, The Concept of Social Change, Routledge and Kegan Paul, 1973, s.2.
T.Parsons, "The problem of Controlled Institutional Change" Essays in Sociological Theory, Collier-Macmillan Ltd., 1964.
T.Parsons, "A Revised Analytical Approach to the Theory of Social Stratification", Essays in Sociological Theory, Collier-Macmillan Ltd., 1966, s.481-535.
- (5) H.Spencer "Progress: Its law and Cause" Sociological Theory: a Book of Readings, Ed. by Coser and Rosenberg, Collier-Macmillan Ltd., 1969.
D.Sahlins, "The law of Evolutionary Potential" Sociological Theory: a Book of Readings, Ed. by Coser and Rosenberg, Collier-Macmillan Ltd., 1969.
T.Parsons, "Evolutionary Universals in Society" Sociological Theory: a Book of Readings, Ed. by Coser and Rosenberg, Collier-Macmillan Ltd., 1969.
R.Nisbet, "Introduction: the problem of Social Change" Social Change, Ed. by Nisbet, Basil Blackwell, 1972.
- (6) A. Comte, "Population Increase and the Law of Three Stages" sociological Theory: a Book of Readings, Ed. by Coser and Rosenberg, Collier-Macmillan Ltd., 1969.
H.Spencer, A.G.E.
G.E. Lenski, "Social Structure in Evolutionary Perspective" Social Structure, Ed. by Blav, Open Books 1976.

Buna karşılık örneğin Sorakin (7) belirli bir zaman kesitinde meydana gelen değişmeyi etkileyen çok sayıda faktör nedeniyle değişimin yönü, hızı v.b ile ilgili bir genelleme yapmanın çok güç olduğunu, bu konuda tekdüzellikten söz edilemeyeceğini, ancak belirli koşulların varlığında sınırlı bir tekdüzeliğin sözkonusu olabileceğini ileri sürmektedir.

5. Değişimde öncelik açısından yaklaşım farklılıkları:

- 5.1. Bir kültürün maddi yönünün daha önce değiştiğini ileri sürenler
- 5.2. Maddi olmayan yöndeki değişmelerin öncelik taşıdığını savunanlar

Tarihi maddeci görüşü temsil ettiği iddia edilen ilk yaklaşıma göre kültürün maddi yönü daha hızlı ve daha kolay değişmektedir (8). Fonksiyonel ilişkilerin varlığı nedeniyle sistemin maddi olmayan yönü de uyum sağlayacak biçimde zamanla değişmektedir. Bununla geriden takip ettiğinden bir boşluk meydana gelmektedir ki buna kültürel gecikme (cultural lag) denilmektedir.

Bu görüşe karşı çıkanlar ise (9) bir sistemin maddi olmayan yönünde meydana gelen değişmelerin, maddi yöndeki değişmelerin hazırlayıcısı olduğunu ileri sürmektedir. Sorakin ise (10) sistemin hangi yönünün daha önce ve daha hızlı değiştiğine ilişkin tartışmalarda kesin bir ifade kullanmanın sakıncalarına işaret etmekte ve kültürün hangi yönü daha önce dış etkilere açılırsa ve yaratıcı değişme merkezlerine yakınsa o yönünün daha önce değiştiğini söylemektedir.

Yukarıda kısaca değinilen değişmeye ilişkin kategoriler uç görüşler temel alınarak oluşturulmuştur. Ayrıntılarda farklılıklar nedeniyle ortaya çıkan ve daha ılımlı yaklaşımlar niteliğindeki alt kategorilerin varlığı gerçeğini gözönünde bulundurmaya gerekmektedir.

EVİRİMCİ YAKLAŞIM

Bütün bu özet bilgilerin ışığında evrimci yaklaşımın tek yönlü ve gelişimci, evrensel, değişimde dış faktörlerin belirleyiciliğine ağırlık veren, genellikle indirgemeci ve genelleyici nitelikleri belirginleşmektedir. Eski evrimci yaklaşımlar arasında;

1. Bütün toplumların aynı yönde (karmaşıklaşma ve uzmanlaşma) gelişmesi;
2. Evrim aşamalarının evrensel olup, bütün toplumların bu aşamalardan geçmesi; ve
3. Gelişme düzeyi açısından toplumlar arasındaki farklılıkların evrimin göstergesi olup, genel evrim çerçevesinde farklı aşamaları meydana getirmesi ile ilgili genellemeler ortak noktaları oluşturmaktadır. Ancak bu genel çerçevede içinde açıklama ve yaklaşımlarda farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Örneğin Darwin'in evrim teorisinden geniş ölçüde etkilenen, toplum ve biyolojik orga-

(7) P.A. Sorakin, A.G.E., s.550

(8) P.A. Sorakin, A.G.E. s.742-743

(9) M.J. Herkovits, "Economic Change and Cultural Dynamics" Tradition, Values, and Socio-Economic Development, Ed. by Braibanti and Spengler, 1964.

(10) P.A. Sorakin, A.G.E., s.743-746; 634-639.

nizma arasındaki analogiyi esas alarak toplumu bir organizma biçiminde tanımlayan evrimci yaklaşımın en bilinen temsilcisi Spencer'e göre biyolojik organizma ve toplumsal organizma arasındaki en belirgin benzerlik, evrimleşme sürecinde ortaya çıkmaktadır. Çünkü her iki organizma da büyüme ve fonksiyonlarına göre farklılaşma yönünde evrimleşmektedir. Böylece evrim bağımsız olan eşitlerden, eşit olmayan bağımlılar yönünde gerçekleşmektedir. (11).

Buna karşılık evrimde çevreye uyumun temel ilke olduğunu savunan Parsons insanın çevreye uyumunun biyolojik organizmanınkinden farklılığına dikkati çekmektedir. İnsan çevreye uyumda pasif olmayıp aynı zamanda çevreyi daha iyi kontrol edebilmek için değiştirmekte ve bu süreçte kendisi de değişmektedir (12).

Sahlins ise (13) genel ve özel evrim ayırımını yapmak suretiyle toplumlar arasında evrim aşamaları açısından ortaya çıkan farklılıkları açıklamaya çalışmaktadır. Özel evrim bir türün veya sistemin uyum kapasitesini artırarak yaşam şansını ve enerji yeterliliğini geliştirmesidir. Heterojenlik yönündeki bu tür evrim sonuçta durağanlığa ulaşmaktadır. Buna karşılık genel evrim, sistemlerin herbirinin özgün tarihi gelişiminden ayrı olarak genel aşamalara ait bir evrim türüdür. Türler arasındaki aşamalı uyum nedeniyle genel evrim sürekli ve homojenlik yönündedir. Çünkü gelişmemiş uygarlığın, gelişmiş uygarlığın sahip olmadığı belirli evrim potansiyelleri bulunmaktadır. Kültürel borç almanın mümkün olması nedeniyle gelişmemiş bir toplum gelişmişlerin denemelerinden yararlandığında ara aşamaları geçirmeden evrimin daha sonraki aşamalarına sıçrayabilmektedir. Bunun sonucu olarak gelişme hem tarihi hem de yerel bakımdan süreksizlik göstermektedir. Bu süreksizlik nedeniyle özel evrim sınırlı olduğu halde genel evrim devam etmektedir.

Bu kısa bilgilerden de görüldüğü gibi evrimci yaklaşımlar arasında değişik açıklamalar nedeniyle farklılıklar bulunmaktadır. Aralarındaki farklılıklara rağmen, bütün evrimcilerin üzerinde birleştikleri en önemli nokta 'uyum'dur (14). Diğer bir deyişle çevreye uyum, evrimin hareket noktasını oluşturmaktadır. Böylece evrimde dış faktörlerin belirleyiciliği ağırlık kazanmaktadır (15). Evrimin yönü (karmaşıklaşma ve uzmanlaşma), gelişimci niteliği, evrim aşamalarının evrenselliği, evrimin sürekliliği ve evrimde determinizm ile ilgili görüşler hemen tüm evrimcilerle paylaşılmaktadır (16).

-
- (11) H.Spencer, A.G.E.,
P.Q. Hirst, Social Evolution and Sociological Categories
George Allen and Unwin Ltd., 1976, s.26-32.
- (12) T.Parsons, A.G.E., 1969
- (13) D.Sahlins, A.G.E.,
P.Q. Hirst, A.G.E.
- (14) A.D. Smith, A.G.E., s.23-25
- (15) A.D. Smith, A.G.E., s.57, 149-150, 157-163.
- (16) A.D. Smith, A.G.E., s.27-28

EVRİMCİ GÖRÜŞÜN ÖNEMİNİN AZALMASI

Evrım teorilerine birçok yönden karşı çıkmıştır (17). Her şeyden önce toplumların tarihi gelişmesi ile biyolojik evrim arasındaki farklılıklar üzerinde durulmaktadır. Çünkü biyolojik donatım ile kültürel donatım ve dolayısıyla biyolojik kalıtım ile sosyal kalıtım arasında farklılıklar bulunmaktadır. İnsanın donatımı niteliğindeki kültürün, insanın dışında olduğu; bireyin üyesi bulunduğu sosyal gruplar aracılığı ile uzun bir öğrenci süreci sonucu kuşaktan kuşağa gelenekler yoluyla aktarıldığı, tarihi gelişimin insanın iradesi ile yönlendirilebildiği ve bir yeniliğin hücre plazmanın rastlantılı bir karşılaşması değil de geleneklerin varisi olan yaratıcının deneyim birikiminin yeni bir sentezi olduğu ileri sürülmektedir (18).

Öte yandan evrimci yaklaşımlar tek yönlü açıklamaları, gelişme aşamalarının evrenselliğini iddia etmeleri, gelişme sürecinde toplum ve kurumların sistematik özelliklerini gözönüne almamaları ve evrimin nedenleri ile evrimdeki eğilimleri birbirine karıştırmaları nedeniyle de eleştirilere hedef olmuşlardır (19).

Bütün bu eleştiriler çerçevesinde evrensel evrimci açıklamalar ve genellemeler yerini küçük boy gelişme modellerine bırakmıştır. Böylece günümüz toplumlarında, öncelikle endüstrileşmenin sonucu olan gelişmelerle ilgili araştırmalar yoğunluk kazanmıştır (20). Çoğu zaman toplumun tümünde değil de yalnızca bir kurumunda belirli bir zaman kesitinde meydana gelen değişimler ile ilgili genellemeler yapabilmeyi sağlamak amacıyla modeller oluşturulmaya çalışılmıştır (21).

Ancak bu tür küçük boy modeller insanlığın kökeni, evrensel gelişme aşamaları ve geleceği ile ilgili bilimsel merakı tatmin etmekten çok uzaktır. Toplumların bugünkü durumunu daha iyi anlayabilmek için onların tarihi gelişmesini bilmenin gerektiğine ilişkin yaygın görüş (22) evrimci yaklaşımın yeniden değer kazanmasına yolaçmıştır.

-
- (17) W.E. Moore, A.G.E., s.7, 74, 113-117.
 (18) T.B. Bottomore, Sociology, Unwin University Books, 1964. s.264-265.
 (19) S.N. Eisenstadt, "Social Change, Differentiation and Evolution" Sociological Theory: a Book of Readings, Ed. by Coser and Rosenberg, Collier-Macmillan Ltd., 1969
 (20) T.S.Epstein, Economic Development and Social Change in South India, Manchester University Press, 1967.
 M.N. Srinivas Social Change in Modern India, University of California Press, 1967.
 Y.V.L. Rao Communication and Development, University of Minnesota Press, 1966.
 P.Marris, Family and Social Change in an African City Routledge and Kegan Paul, 1966.
 A.Giddens, The class Structure of the Advanced Societies Hutchinson and Co., Ltd., 1978.
 (21) T.B.Bottomore, A.G.E., s.276-278
 M.J. Herkovits, A.G.E.
 (22) G.E. Lenski, A.G.E.

EVİRİMCİ GÖRÜŞÜN YENİDEN DEĞER KAZANMASI

Böylece 50 yıllık bir aradan sonra yapılan eleştiriler de gözönüne alınarak evrimci açıklamalar yeniden yaygınlaşmaya başlamıştır. Eisenstadt (23) yeni evrimci yaklaşımlar için kavramsal bir analiz aracının geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu amaçla şu noktaların dikkate alınması gerektiğini ileri sürmektedir:

1.Bütün toplumlar, sorunlara süreklilik gösteren bir çözüm bulunamadığı için sürekli değişme eğilimindedirler;

2.Her toplumun değişme süreci onun kurumsal yapısına ilişkindir ve ancak bu yapıda açıklanabilir;

3.Değişmenin yönü toplumun temel sistematik özellikleri ve kurumsallaşmanın sonucu olan sorunlarla belirlenmektedir.

Eski evrimci yaklaşımda evrim aşamaları karmaşıklaşma ve uzmanlaşma derecesine göre saptanmaktadır. Son zamanlarda bunların yerini 'farklılaşma' almıştır (24). Farklılaşma kurumlaşma ile sonuçlanmaktadır. Uzmanlaşma ise ancak kurumsal yönler geliştiğinde ortaya çıkmaktadır. Bu durum temel yönelmelerle uyumlu olup gelişme potansiyelini arttırmaktadır. Bu nedenle evrimci bir analiz için farklılaşmayı kolaylaştıran değişmelerin; farklılaşmış, uyumluluk kazanmış sistemlerin kurumlaşmasını sağlayan koşulların; ve farklı toplumlarda paralel sistemlerin gelişebileceğinin gözönünde bulundurulması gerekmektedir.

Böylece herhangi bir sosyal sistemin doğasında bulunan değişme eğilimi giderek daha çok farklılaşan sosyal ve sembolik sistemlerin kurumlaşması için potansiyeli yaratmaktadır. Ancak Eisenstadt (25) bu konuda kesin bir ifade kullanmanın sakıncasına işaret etmekte ve bazı noktaların gözönünde bulundurulması gerektiğini ileri sürmektedir.

Her şeyden önce bütün değişme süreçleri toplumun bütün kurumsal sistemlerinde mutlaka değişmeye yol açmayabilmektedir. Sistematik değişme için potansiyel bütün toplumlarda var olmakla beraber, değişimin hızı ve yönü farklılık göstermektedir.

İkinci olarak bütün sistematik değişmeler mutlaka daha çok farklılaşmış bir sosyal düzenin kurumsallaşmasıyla sonuçlanmayabilmektedir. Bazı koşullarda farklılaşma gerileme ve durgunluğa da yol açabilmektedir.

Ve nihayet yapısal farklılaşma kurumlaşma ile sonuçlansa bile kurumsal ve sembolik yapının biçimleri farklı olabilmektedir.

Eisenstadt'in bu yöndeki önerileri yeni evrimci görüş temsilcileri tarafından pek az dikkate alınmaktadır. Özellikle evrimin evrenselliği, bütün toplumların belirlenmiş evrim aşamalarından geçerek aynı yönde evrimleşeceği görüşü ve bu yöndeki genellemeler geçerliliğini korumaktadır (26).

(23) S.N. Eisenstadt, A.G.E.

(24) A.D. Smith, A.G.E., s.14-25

(25) S.N. Eisenstadt, A.G.E.

(26) A.D. Smith, A.G.E. s.33-37.

YENİ EVRİMCİ GÖRÜŞÜN TEMSİLCİSİ OLARAK LENSKİ

İnsanlığın evrimini açıklamada özgün yaklaşımı nedeniyle örnek olarak yeni evrimci görüş temsilcilerinden Lenski'ye (27) kısaca değinilerek, daha önceki eleştirileri ne derece gözönüne aldığı irdelenmeye çalışılacaktır.

Lenski evrimci yaklaşıma ilginin artmasını diğer kısa vadeli değişme modellerinin, insanlığın gelişmesinde uzun vadeli yönsel tarihi kalıpları anlamlandırma gereksinmesine cevap verememeleriyle açıklamaktadır.

Ona göre uzun vadeli yönsel kalıplardan ilki binlerce yıllık bir zaman süresinde insan nüfusunun artmasıdır. Artma oranı giderek hızlanmaktadır. Kısa vadeli durağanlık, uzun vadedeki nüfus artışının yönünü etkilememektedir.

İnsanlığın evriminde ikinci temel eğilim, insan nüfusunun milyonlarca yıllık bir zaman süresi içinde yeni bölge ve çevrelere yayılması ile ilgilidir.

Belli başlı üçüncü eğilim ise teknolojinin, yani insanın amaçlarına ulaşması için bilgi ve enerjisini harekete geçiren kültürel araç ve tekniklerin gelişmesidir. Bu gelişmenin tarihi çok eskilere dayanmaktadır ve bazı 'primate'lerin sadece araç kullanan değil fakat aynı zamanda araç yapanlar olarak bilinmesi gerçeği çerçevesinde bu özelliklerin ortak atalardan miras kalması olasılığı bulunmaktadır. Özellikle daha yakın çağlarda bitki yetiştirme ve hayvanları evcilleştirme tekniklerinin bulunmasıyla bu yöndeki gelişmelerin hızı artmıştır.

Mal ve hizmetlerin üretimindeki büyüme belli başlı dördüncü tarihi eğilimi oluşturmaktadır. Bununla ilgili ilk kesin kanıtlar cilalı taş devrinde arkeologlar tarafından bulunmuştur. Daha sonra bronz çağında insan yapısı nesnelere sayısının arttığı görülmektedir.

Bu eğilimlere bağlı olarak, tarihi kayıtlar sosyal yapıların büyüklük ve karmaşıklığında da belirgin bir artışa işaret etmektedir. Örneğin günümüzdeki avcı ve toplayıcı toplumlarda iş bölümü cinsiyet gruplarına göre uzmanlaşmayla sınırlıdır. Buna karşılık yerleşik düzene geçilmesi ve dolayısıyla kent merkezlerinin ortaya çıkmasıyla yetişkin erkek rolündeki uzmanlaşma ve çeşitlenmenin arttığı görülmektedir. Özellikle endüstrileşmeyle birlikte uzmanlaşmanın büyük boyutlara ulaştığı bir gerçektir.

Uzun vadeli yönsellik tabakalaşma sistemlerinin artan karmaşıklığında da açıkça gözlenmektedir. Avcı ve toplayıcı toplumlarda sosyal eşitsizlik en düşük düzeydedir. İlk belirgin eşitsizlik Bronz çağında ortaya çıkmıştır. Endüstri devrimiyle birlikte tabakalaşma sistemlerinin karmaşıklığındaki artış daha da hızlanmıştır.

Lenski'ye göre bu uzun vadeli eğilimler insanlık tarihinin en önemli gerçeklerinden biridir. Bu eğilimler, Lenski'nin kendisinin de ifade ettiği gibi evrensel olup Sahlins'in genel evrim'i anlamında kullanılmaktadır. Ona göre bir evrimci için sosyal yapıdaki değişmelerin analizinde başlangıç noktası, milyonlarca yıl öncesine uzanmaktadır.

Böylece Lenski evrimin hareket noktasını kalıtımsal evrimle, yani insanın atalarının diğer 'primate'lerle üreme ilişkilerinin son bulup ayrı bir tür haline gelmesiyle açıklamaktadır. Ona göre günümüzdeki modern 'primate'ler arasında sosyal yapının özellikleri türlerin genetik kalıtımının biyolojik çevre ile etkileşmesiyle belirlenmektedir. Koşulların ilk 'hominid' atalarımız için de aynı olduğu varsayımından hareket eden Lenski kültürün sosyal yapı üzerindeki etkilerinin çok daha sonra ortaya çıktığı görüşünü savunmaktadır.

(27) G.E. Lenski, A.G.E.

Diğer bir deyişle sosyal yapı kalıtımsal olup insan tarafından icad edilmemiştir. Buna karşılık kültür insan icadıdır. Böylece sosyal yapı ve kültürü birbirinden kesinlikle ayıran Lenski sosyal yapıyı kültürün gelişmesi açısından bir önkoşul olarak görmektedir. 'Hominid'ler başlangıçtan beri sosyal hayvanlardır. Modern 'primate'lerde görülen sosyal yapının temel öğelerinden grup yaşamı da kalıtımsal bir özelliktir. Lenski'ye göre grup yaşamı en önemli uyum mekanizması yani, öğrenme için bir önkoşuldur. Çünkü yalnızca grupta deneyim birikimi yoluyla kuşaklar birbirine bağlanmaktadır.

'Hominid' yaşamı ve sosyal yapıdaki ilk belli başlı değişimler avlanma becerisi ve avcılık teknolojisinin gelişmesinin, yani büyük hayvan avının sonucudur. Bu gelişme önemli sosyal değişimleri de beraberinde getirmiştir. Herşeyden önce yetişkin erkekler arasında daha sıkı bir işbirliğini gerektirmiştir. Bu tür bir işbirliği büyük hayvan avında başarı ve bunun kısa sürede tüketilmesi için zorunludur.

Öte yandan büyük hayvan avı cinsiyet grupları arasındaki iş bölümünü belirginleştirerek, bu grupların birbirlerine bağımlılıklarının artmasına ve aile için gerekli sosyal bağın güçlenmesine de yolaçmıştır.

Bütün bu gelişmelere ek olarak büyük hayvan avı 'hominid' beyninin büyümesi ve konuşmanın gelişmesinde de kritik bir rol oynamıştır. Lenski'ye göre sosyal yapı üzerindeki etkisi bakımından insanlık tarihinde bundan daha önemli bir gelişme bulunmamaktadır.

Bu yöndeki ikinci büyük devrim yeni bir geçim teknolojisinin, yani bitki yetiştirmenin gelişmesidir. Böylece, avcılık ve toplayıcılığın sonucu olan baskılar azalmış, yerleşik düzene geçilmiş ve dolayısıyla bir taraftan taşınmaz mal varlığı birikimi öte yandan daha geniş yerleşim merkezlerinin gelişmesi mümkün olmuştur. Yerleşim merkezlerinin büyümesi ise 'full-time' mesleki uzmanlaşma ile sonuçlanmıştır.

Teknolojik gelişme aynı zamanda zorlayıcı devletin ortaya çıkması ve emperyalizmin oluşmasında da önemli rol oynamıştır. Böylece, Lenski'ye göre teknolojik yenilikler sosyal yapıdaki devrimler için gerekli bir ön koşul olarak nitelendirilmektedir.

Evrimde belirleyici niteliği olan bir diğer faktör de coğrafi koşullardır. Yenilik merkezlerinden uzaklık ve coğrafi engeller bazı toplulukların evrimleşmeden basit yapılarını korumalarına yolaçmaktadır. Öte yandan belirli bir bölgenin ekolojik yapısı, orada yaşayanların bazı yeni teknikleri kabul etmelerini önleyici niteliktedir. Lenski bu görüşüyle aynı zamanda bazı toplumların neden basit yapılarını koruyarak evrimleşmeden kaldıkları ile ilgili eleştirelere de açıklama getirmektedir.

Bazan toplumlar sırf ideolojik nedenlerle gelişmiş teknolojileri kabul etmeyi reddedebilmektedirler. Ancak Lenski bu tür toplumların yaşam şanslarını azaltmalarının sözkonusu olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü bu tür basit topluluklar kıt kaynaklar üzerinde daha gelişmiş olanlarla eşit koşullarda rekabet şansına sahip değildirler.

Lenski böylece insanlık tarihinin %99,9'luk bölümü için sosyal yapının gelişmesinde başlıca belirleyicilerin;

- 1.İnsanın genetik mirası yani organik evrim süreciyle donatılmış davranışsal eğilimleri;
- 2.Bu mirası arttırmak için yarattığı teknolojileri;
- 3.İnsan faaliyetini ve teknolojik gelişmedeki çevresel koşulları; ve
- 4.Bölge ve kaynak üslerini korumak için savaş veren toplumlar arasındaki şiddetli rekabet olduğunu ifade etmektedir.

Lenski toplumların evriminde ideolojinin en azından insanlık tarihinin %99,9'luk bir bölümü için belirleyici rol oynamadığını ileri sürmektedir. Son 200 yıllık bir dönemde insan iradesinin ve ideolojinin toplumsal gelişmenin yönünü ve hızını etkilediği görüşünün yaygın olduğuna değinen Lenski, kesin bir yargıya varmadan önce konunun eldeki veriler ışığında tartışılmasını önermektedir.

Lenski'ye göre sosyalist toplumların çoğunda halâ Marxist olmayan sosyal kalıplar devam etmektedir. Örneğin erkeğin egemen olduğu çekirdek aile; iş gücünde cinsiyete göre tabakalaşma; yüksek öğretime ulaşmada eşit şansın bulunmaması; iş bölümü; bürokratik örgüt ve yönetim; politik baskı; militarizm; emperyalizm v.b. Hatta bu toplumlardaki uğruna savaş verilen işçilerin iş koşulları da sosyalist olmayan ülkelerdeki koşullara benzerlik göstermektedir.

Öte yandan sosyalist ve kapitalist toplumlar arasında farklılıklar bulunmakla beraber sosyal yapıdaki pek çok bakımdan aynı yönde bir hareketlilik söz konusudur. Her ikisinde de ölüm ve doğum oranları düşmekte; ailenin üretim fonksiyonları kaybolmakta; anne-baba otoritesi azalmakta; yaşam standardı, sağlık ve eğitim standartları geliştirilmekte; profesyonel ve yönetici sınıflar yayılmakta; niteliksiz iş ve çiftlik mesleklerinde azalma görülmekte; kitle iletişiminin etkisi artmakta; bürokrasi hızla gelişmekte; bilim ve planlamaya bağımlılık artmakta, v.b.

Lenski çeşitli zorunlulukların- insan doğasının genetik zorunlulukları, çevresel zorunluluklar, üretimin teknolojik zorunlulukları, kaynak kıtlığının ekonomik zorunluluğu ve bunun sonucu olan maliyeti çıkara göre belirleme gerekliliği ve sürekli toplumsal rekabet zorunluluğu-ideolojik farklılıklara rağmen geçmişteki daha basit toplumlar için olduğu gibi, endüstrileşmiş toplumlar için de temel gelişme olanaklarını sınırlandırdığını ileri sürmektedir. Bu zorunluluklar toplumu gelişme için gerekli seçenekler arasından seçim yaparken de etkilemektedir.

Lenski'nin evrimi açıklamadaki bu yaklaşımı çevreye uyum süresince insanı aktif bir yönlendirici olarak kabul eden diğer evrimcilerden örneğin Parsons'ın (28) yaklaşımından ayrılmaktır. Diğer bir deyişle Lenski evrimi yönlendirmede verilmiş koşulların sonucu olan zorunlulukların insanın bilinçli ve kasıtlı müdahalesinin bu yöndeki etkisini sınırlandırdığını ve bunu aştığını ileri sürmektedir.

TARTIŞMA

Lenski'ye göre insanlığın en acil sorunlarının bir bütün olarak ele alınması gerekmektedir. Bu nedenle uzun vadeli eğilimler insanlık tarihinin en önemli gerçeğidir. O, son yarım yüzyıllık dönemde toplumları daha iyi anlayabilmek amacıyla dikkatini toplumlar üzerinde yoğunlaştırmak yerine, toplumun bütünleştirici unsurları üzerinde yoğunlaştırarak evrimci yaklaşımı terkeden sosyolojinin kendi gelişmesini engellediğini iddia etmektedir.

Lenski'nin bu yöndeki görüşü bir ölçüde gerçekleri yansıtmakla beraber, evrensel açıklamalar ve makro düzeydeki genellemeler, ayrıntıları ve özgün eğilimleri gözden kaçırmaya neden olmaktadır. Bir toplumun işleyişini anlamaya ve ayrıntılardaki önemli özellikleri algılamaya yardımcı olan mikro düzeydeki açıklamaların bu yöndeki yararı tamamen yadsınamaz. Özgün

(28) T.Parsons, A.G.E., 1969

sosyal durumların analizi toplumların gelişme eğilimlerini saptamayı ve öngörmeyi kolaylaştırmaktır Eisenstadt da (29) yeni evrimcilerin her toplumun kendine özgü özelliklerini gözönüne almalarını öncelikle önermektedir. Bu ilke gerçekleştirildiğinde gelişmenin yön ve hızı bakımından toplumlar arasında ortaya çıkan farklılıkların da açıklanması kolaylaşacaktır. Sosyal bir sistemin işleyişini anlamadan evrimi ile ilgili sağlıklı modeller geliştirmek çok güçtür (30).

Lenski evrimle ilgili genellemelerini arkeologların kazılarında ve antropologların günümüz 'primate'lerini inceleyerek elde ettikleri bulgulardan yararlanarak yapmaktadır. Milyonlarca yıllık geniş bir süreyi kapsayan bu tür bir yaklaşım, kanıtları bulunmayan dönemlerdeki gelişmelerin mevcut bilgiler ışığında değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu tür spekülasyona başvurma ise, bilimsellik niteliği tartışmaya açık bir yaklaşım biçimidir.

Lenski evrimin belli başlı aşamaları arasındaki geçişleri de tahmin edici bir biçimde açıklamış değildir. Cilalı taş veya bronz çağının ortaya çıkışının ya da teknolojik gelişmelerin belirleyicilerinin neler olduğuna değinilmemiştir.

Eisenstadt'ın eski evrimcilerle ilgili eleştirileri çerçevesinde evrimin nedenleri ve evrimdeki eğilimler birbirine karıştırılmıştır. Örneğin teknolojik gelişme hem eğilim hem de belirleyici olarak nitelendirilmektedir. Üstelik teknolojiyi evrimde bağımsız değişken olarak kabul etme eğilimi, gerçekleri tam yansıtmamaktadır. Çünkü teknolojinin temeli olan bilim fikirlerden oluşmaktadır (31).

Lenski insanlığın evrimini doğa evriminin bir uzantısı olarak görmektedir. Bu özgün bir görüş değildir (32) ve insanın doğanın bir parçası olduğu görüşü bir ölçüde gerçeği yansıtmaktadır. Ancak daha önce de değinildiği gibi, toplumların tarihi gelişimini biyolojik organizmanın evriminden ayıran önemli özellikler bulunmaktadır. Her ne kadar Lenski sosyal yapı ve kültürü birbirinden kesin bir biçimde ayırmakta ve kültürün çok sonra ortaya çıktığını iddia etmekteyse de kültürün çeşitli tanımlarının işaret ettiği ortak noktayı, (33) kültürün insanın doğa ve diğer insanlarla etkileşmesinin ilk dönemlerinden itibaren varolageldiği ve bunun yaratılması, yönlendirilmesi ve gelişmesinde insan iradesi ve seçimin önemli rol oynadığı gerçeğidir. O halde insanlığın evrimi kültür içeriğinde ifadesini bulduğundan diğer bir deyişle kültürün evrimleşmesi anlamını taşıdığından biyolojik evrimden farklıdır (34).

-
- (29) S.N. Eisenstadt, A.G.E.
(30) W.e., Moore, A.G.E., s.4
(31) T.Parsons, A.G.E. 1966
W.E.Moore, A.G.E., s.79-116
(32) K.Bock, A.G.E.
A.D. Smith, A.G.E., s.154-155
(33) A.Dictionary of the Social Sciences, Tavistock Publications, 1964, s.165-167.
B.Malinowski, The Dynamics of Culture, Yale University Press, 1965, s.41-47.
R.Firth, Elements of Social Organization, Watts and Co., 1963, s.27.
(34) A Dictionary of the Social Sciences, A.G.E., s.157.

Yukarıda değinilen nedenle Lenski'nin insanlığın gelişmesinde ideolojinin etkisinin çok sonra ortaya çıktığı ve bu etkinin de çok sınırlı olduğu şeklindeki görüşünü benimsemek çok güçtür (35). İdeoloji politik bir yönelişten öte 'bütünlükleri içinde zihinsel yapılar' ve 'insanın tarihi ve sosyal konumuyla belirlenen şeyleri kavrayış biçimi' (36) kısaca sistematik fikirler sistemi şeklindeki yorumlanacak olursa, insan zihninin içeriğinin toplumun gelişmesini yön ve hızını belirlemekteki önemi daha iyi anlaşılabilir.

Lenski'nin de vurguladığı ve verdiği örneklerle ideolojinin evrimde etkisinin bulunmadığını kanıtlamaya çalıştığı farklı politik ideolojilere sahip toplumların gelişme eğilimlerindeki benzerlikler de Lenski'nin kendi görüşüyle açıklanabilir. Eğer onun iddia ettiği gibi evrimdeki belli başlı eğilimlerden biri olarak insanların ortak bir yerleşim yerinden diğer bölgelere yayılması şeklindeki 'monogenik' bir görüş benimsenirse, insanlığın nesne ve olaylara yaklaşım ve değerlendirme biçimlerinin de aynı kökenden kaynaklandığı şeklinde bir sonuca varmak mümkündür (37). Böyle bir ifade sonradan oluşan kültürel farklılıklara rağmen toplumların seçimlerinde, yönelişlerinde ve hareketliliğin yönünde ortaya çıkan benzerlikleri de bir ölçüde açıklayıcı niteliktedir.

Öte yandan son yüzyılda teknik gelişmeler sonucu daha da yoğunlaşan, ancak bilinen insanlık tarihinin başlangıcından beri çeşitli biçimlerde toplumlar arasında yer alan iletişim, kültürlerin birbirlerinden etkilenmesine neden olmaktadır. Böylece politik görüş farklılıklarına rağmen, insanlığın temel değerlendirme, yaklaşım ve yönelişleri benzer kalıplar çerçevesinde oluşmaktadır. Evrensel değerlerin varlığından söz edilmesi de (38) bu kanıyı güçlendirici niteliktedir. Bu nedenle zıt görünen politik ideolojiler de temelde insan düşünce kalıplarıyla sınırlandırıldığından, yönelişlerde ve seçimlerde benzerliklerin ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Üstelik aralarında belirgin farklılıkların bulunduğu söylenen politik ideolojilerin ortaya çıkışı oldukça yenidir. Bunlar daha önceki temel düşünce sistemlerinden kaynaklanmaktadır (39). Daha önce de değinildiği gibi her yenilik geleneklerin varisi olan yaratıcının deneyim birikimlerinin yeni bir sentezidir; yani mevcut geleneksel değerlendirmelerden ve yönelişlerden etkilenmektedir. Soyut düzeyde görülen ilke ve önerilerdeki zıtlıklara rağmen, uygulamadaki somut sonuçlar açısından benzerliklerin ortaya çıkması olağandır.

Lenski'nin gelişme için gerekli seçimleri sınırlandığını belirttiği zorunluluklarla ideolojinin oluşması arasında da yakın bir ilişki bulunmaktadır. Eğer ideoloji bireylerin ve grupların sosyal ve politik seçimlerini yönlendirme açısından karmaşık sosyal olguları açıklama anlamında inanç ve kavramlar kalıbı şeklinde tanımlanırsa, temel gereksinme niteliğindeki yaşamı idame ettirme ve bu amaçla kıt kaynaklar üzerinde mücadele eğilimi ideolojiyi belirleyen birincil motifi oluşturmaktadır. Bu nedenle kavramlaştırma farklı-

(35) A.D.Smith, A.G.E., s.37-39

(36) A Dictionary of the Social Sciences, A.G.E., s.315-317

(37) P.Q, Hirst, A.G.E., s.33

(38) T.Parsons, A.G.E. 1966.

(39) J.J. Spengler, "Theory, Ideology, Non-Economic Values, and Politico-Economic Development" Tradition Values, and Socio-Economic Development, Ed. by Braibanti and Spengler, 1964.

lıklarının sonucu olarak ortaya çıkan zıt ideolojik ilkelerin varlığı temel gereksinmelerin karşılanması amacıyla yönelik seçim benzerlikleri, dolayısıyla toplumların aynı yönde değiştiği gerçeğini tamamen ortadan kaldırmamaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak toplumların değişme yön ve hızını tamamen insan irade, seçim ve yönlendirilmeden bağımsız görmek yanlıştır. Toplumlar yönlendiricilerin bireysel veya grup çıkarları doğrultusunda gördükleri yönde değişmektedirler. Sınırlayıcı etkenlerin varlığında ise bu hareketlilik aynı yönde olmaktadır.

Lenski'nin yaklaşımı çeşitli yönlerden eleştirilmekle beraber, bu tür bir yaklaşımın sosyoloji bilimine hiç katkısı olmadığını söylemek yanlıştır.

Bir bilim olarak gelişebilmesi için sosyolojinin evrensel nitelikte ve uzun vadeli genellemelere gereksinmesi vardır. Bu ise ancak ayrıntıdaki özelliklerin gözönüne alınmamasıyla mümkündür. Lenski'nin yaklaşımı bu niteliği nedeniyle sosyolojik teoriye katkıda bulunmaktadır.

Kısa vadeli teorik modeller, insanlığın kökeni ve geleceği ile ilgili felsefi merakı tahmin edici olmaktan çok uzaktır. Lenski'nin yaklaşımı en azından bu yöndeki tartışmayı yeniden başlatması, konuya çok daha geniş bir bakış açısı kazandırması ve bu yöndeki çalışmalarını teşvik ederek ileride çeşitli eleştirilerin de ışığında yeni bir senteze ulaşmayı mümkün kılması açısından değer taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Block, K. (1979) "Theories of Progress, Development, Evolution" A History of Sociological Analysis, Ed. by Bottomore and Nisbet, Heinemann
- Bötmöre, T.B. (1964) Sociology, Unwin University Books
- Comte, A. (1969) "Population Increase and the Law of Three Stages" Sociological Theory: a Book of Readings, Ed. by Coser and Rosenberg, Collier-Macmillan Ltd.
- Coser, L.A. (1971) Masters of Sociological Thought, Harcourt Brace Jovanoich, INC.
- A Dictionary of the Social Sciences (1964) Tavistock Publications
- Eisenstadt, S.N. (1969) "Social Change, Differentiation and Evolution" Sociological Theory: a Book of Readings, Ed. by Coser and Rosenberg, Collier-Macmillan Ltd.
- Epstein, T.S. (1967) Economic Development and Social Change in South India, Manchester University Press
- Firth, R. (1963) Elements of Social Organization, Watts and Co.
- Giddens, A. (1978) The Class Structure of the Advanced Societies Hutchinson and Co., Ltd.
- Herskovits, M.J. (1964) "Economic Change and Cultural Dynamics" Tradition, Values, and Socio-Economic Development, Ed. by Braibanti and Spengler

- Hirst, P.Q. (1976) Social Evolution and Sociological Categories
George Allen and Unwin Ltd.
- Lenski, G.E. (1976) "Social Structure in Evolutionary Perspective"
Social Structure, Ed. by Blau, Open Books
- Malinowski, B. (1965) The Dynamics of Culture, Yale University Press
- Marris, P. (1966) Family and Social Change in an African City
Routledge and Kegan Paul
- Moore W.E. (1963) Social Change, Prentice-Hall, Inc.
- Nisbet, R. (1972) "Introduction: the Problem of Social Change"
Social Change, Ed. by Nisbet, Basil Blackwell
- Parsons, T. (1969) "Evolutionary Universals in Society" Sociological
Theory: a Book of Readings, Ed. by Coser and Rosenberg
Collier-Macmillan Ltd.
- " " (1966) "The Problem of Controlled Institutional Change"
Essays in Sociological Theory, Collier-Macmillan Ltd.
- " " (1966) "A Revised Analytical Approach to the Theory
of Social Stratification", Essays in Sociological Theory,
Collier-Macmillan Ltd.
- Rao, Y.V.L. (1966) Communication and Development, University of
Minnesota Press
- Sahlins, D. (1969) "The Law of Evolutionary Potential" Sociological
Theory: a Book of Readings, Ed. by Coser and Rosen-
berg, Collier-Macmillan Ltd.
- Smith, A.D. (1973) The Concept of Social Change, Routledge and
Kegan Paul
- Sorokin, P.A. (1964) Contemporary Sociological Theories, Harper and
Row Publications
- " " (1964) Social and Cultural Mobility, Collier-Macmillan
Ltd.
- Spencer, H. (1969) "Progress: Its Law and Cause" Sociological
Theory: a Book of Readings, Ed. by Coser and Rosenberg
Collier-Macmillan Ltd.
- Spengler, J.J. (1964) "Theory, Ideology, Non-Economic Values, and
Politico-Economic Development" Tradition Values, and
Socio-Economic Development, Ed. by Braibanti and
Spengler
- Srinivas, M.N. (1967) Social Change in Modern India, University of
California Press

ABSTRACT

Social change is the most prominent field of study in sociology. As matter of fact sociologists have always been attracted by the stages of change and the origins of mankind. However those who have devoted themselves to the study of social change have failed to achieve a conceptual convergence because of contradictions. This is the main difficulty faced in sociology, which is partly the result of its being a new science and partly due to the lack of communication between the sociologists.

However, when sociology emerged as an independent science at the end of 18th. century, under the impact of the philosophy of history and the Darwinian revolution in biology, major sociologists were preoccupied with developing evolutionary schemes that embraced the whole development of man throughout human history, and thus evolutionary theory dominated sociological thought. The earlier sociologists were motivated to find the answers to philosophical questions such as: 'where we have come from?', 'How did we get to this point?', 'What are we doing', and 'Where are we going?', and thus the attempts to explain the process of social change focussed on the evolutionary perspective.

Yet the evolutionary approach was attacked for being monocausal and deterministic and was abandoned for a while. Instead, the sociologists have come to be interested in the changes induced by industrialization and the structural disharmonies of the transition period involved.

However, the less ambitious, small-scale models of change have failed to provide a general explanation to the origins and the future of humanity. In consequence of this shortcoming, there has grown up a revival of interest in the larger problems of 'development'. The recent tentative revival of interest in an evolutionary perspective is closely related to growing interest in historical and comparative studies.

In this paper, the model developed by Lenski, who is one of the representatives of the Neo-Evolutionary approach, will be discussed in terms of its contribution to sociological theory.

